Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2022 / 1: 111-113.

Tonyukuk - Aşide Yuançjen*

S. G. KLYAŞTORNIY

Çevirenler: Gamze Nur NALBANT**
Nuraiym SATYLKANOVA***

Kuzey Moğolistan'daki eski runik yazıtları, filolojik ve tarihselografik gelişmelerle İkinci Doğu Türk Kağanlığı'nın tarihinde ana kaynak rolünü giderek daha fazla kazanmaktadır. Eski Orhon metinleri, Eski Uygur runik yazıtları dâhil, bir devletin oluşumundan çöküşünün başlangıcına kadarki tarihi tutarlı bir şekilde açıklayıp devlet büyüklerine dair anlatılar içermesi bakımından diğer runik harfli metinlerden ayrılmaktadır.

Bu metinlerin her birisinin siyasi eğilimi kaynağın kıymetini daha da artırmaktadır çünkü bu tarihî metinlerdeki belirli olaylarla ilgili beyanları ve tartışmalı yargıları, kağanlığın bünyesindeki sosyal çatışmaları ve siyasî karışıklıkları Çin yıllıklarında verilen benzer kaynaklara göre karşılaştırılabilir bir biçimde araştırmaya imkân verir. Bununla birlikte, en iyi tarihsel yazım için çalışmamızda üç bağımsız grubun kaynaklarını karşılaştırdık: Eski Türk, Çin ve Arap-Fars. Ancak günümüzdeki çalışmalar sırasında bu tür karşılaştırmalar, farklı kaynak gruplarının bilgi seviyelerinin ilişkilendirilmesiyle sınırlı olmamalıdır. Çünkü karşılaştırılan bilgiler üzerine ve bundan sonra yapılacak araştırmalar üzerine başlangıç noktası olabilecek kadar güvenilir tanımlamalar henüz daha tamamlanmamış durumdadır.

---

* Rusçadan çevirisi yapılan bu makalenin orjinal künyesi şu şekildedir: S. G. Klyaştornıy, "Tonyukuk - Aşide Yuançjen", *Tyurkologiçeskiy Sbornik (Andrey Nikolayeviç Kononov'a 60. Yaş Armağanı)*, SSCB Orta Asya Bilim Akademisi Enstitüsü, Nauka Yayınevi, Moskova 1966, s. 202-205.

** Yüksek Lisans öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Türkiye). E-posta: gamze.nur.nalbant@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0002-3040-866X.

*** Doktora öğrencisi, Szeged Üniversitesi (Macaristan). E-posta: nuraiymsatylkanova@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-8127-1915.

Makale Geliş Tarihi: 27.03.2022 - Makale Kabul Tarihi: 15. 06. 2022

Araştırmanın en önemli sorunlarından biri, F. Hirth'in hipotezinin günümüze kadar devam etmesidir. Hirth, Tang-şu'da adı geçen, Kut-lug'un (İlteriş Kağan'ın) ilk danışman ve ordunun başkomutanı Aşide Yuançjen'i, İlteriş'in ve onun en yakın mirasçılarının zamanındaki kağanlığın en büyük devlet adamı Tonyukuk ile özdeşleştirmiştir. Bu yazıtlar ise yalnızca Koşo Saydam Yazıtları'nın verileriyle anlam bakımından karşılaştırılabilir materyaller içermektedir.[1] Çoğu araştırmacı tarafından bir zamanlar kabul edilen bu hipotez, Doğu Türk Kağanlığı'nın tarihinin başlangıcına ve erken dönemine dair ikna edici bir tablo oluşturmuştur. Eski Türk ve Çin tarihinde geçen olayların eşleştirilmesi, kaynak grupların bazılarında yer alan hataları düzeltmeyi ve kağanlığın anıtlarına yansıyan siyasi çatışmaların önemini daha iyi anlamayı mümkün kılmıştır.

Ancak son yıllarda, Hirth'in hipotezi kağanlığın tarihi hakkındaki mevcut fikirlerin dayandığı şimdiki tarihselografik öncül sistemini yıkan oldukça sert eleştirilerin hedefi hâline gelmiştir. Liu Mau-tsai'ın Tang-Şu'nun bölümlerinin çevirisinde yaptığı yorumdaki ifadeler, hipotezin olumsuz değerlendirmesini yapan argümanların en eksiksiz olanlarından biridir.[2]

Hirth hipotezinin tarihsel yönü üzerinde Liu-Mau-tsai'ın itirazlarını ortadan kaldıran argümanlarla doğrulanabileceğini gösteren sorunlar üzerinde daha önceden durmuştuk.[3] Şimdi ise bu hipotezin onomastik analiz sonuçlarıyla deneme fırsatı bulunmuştur.

Tonjukuk 𐱅𐱃𐰆𐰍𐰇𐰚 (*Toñuquq* 𐱅𐱃𐰇𐰍𐰇𐰚) adını açıklamaya yönelik girişimler R. Girau ve V. M. Nadelyayev tarafından yakınlarda yapılmıştır. R. Girau bu ismi *Tony Yuquq* olarak okuyor ve "yağlanmış kıyafetler giyen kişi" anlamına gelmesi gerektiğini söylüyor.[4] V. M. Nadelyayev ise 𐰇 runik işaretinin olası yorumlarından birini belirleyen bazı fonetik kalıplara dayanarak analiz edilen kişinin adını eski Türkçedeki *tujuq "toynak" kelimesine dayandırır ve tüm ismi ise şu şekilde açıklar: **tujuq-oq* "toynak oku".[5]

Her iki etimolojinin yazarı da şu durumu gözden kaçırmıştır. Onların varsayımlarını tamamen ortadan kaldıran, analiz edilen isim eski Türk onomastiğinde iyi bilinen iki isimden oluşur. Her biri 7.- 9. yüzyıllardaki Türk ve Uygur aristokrasisinin isimlerinde ayrı ayrı kullanılan kelimelerdir[6]: *Ton (Tun) jabγu qaγan*

---

[1] F. Hirth, Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk, Beiträge zur Gecshichte der Ost-Türken im 7 und 8, Jahrhundert nach chinesischen Quellen 1 zeit des Ku-tu-lu (İlteres Khan), W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Z. F., St. Pbg., 1899, s. 1-140.

[2] Liu Mau-tsai, Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-küe), Bd II, Wiesbaden, 1958, s. 594—597 (daha fazlası için bkz — Liu Mau-tsai)

[3] S. Kljastornyj; Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte des Ost-Türken, — UAJ, Bd 34, 1962, H. 1—2, S. 156; С. Г. Klyaştornıy, Drevnetyurkskie runiçeskie pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredney Azii, M. 1964, s. 27-30. (Orta Asya Tarihinin Kaynağı Olarak Eski Türk Runik Yazıtları)

[4] R. Girau, L'inscription de Bain Tsokto, Paris, 1961, pp. 65—66.

[5] B. M. Nadelyaev, Çteniye orhono-eniseyskogo znaka 𐰇 i etimologiya imeni Tonyukuka – sb. «Tyurkologiçeskie issledovaniya», M.-L., 1963, s.. 197—213.) (V. M. Nadelyayev, Orhon-Yenisey 𐰇 İşaretinin Okunması ve Tonyukuk İsmi, «Türkoloji Araştırmaları ».)

[6] Bu gerçeğe ilk olarak K. Czegledyr dikkat çekmiştir. (K. Czeglédyr Herakleios török szövetségesi, — MN, t. 49, 1953, № 3—4, s. 320).

(*Ton yabgo* Tibet evrağı)[7]; *Ton tudun*[8]; *Ton tegin*[9]; *Ton tarxan* (Mahrnamag'daki)[10]; *Yü-ku* (*iwok-kuk) *šad*[11].

İsmin her iki unsurunu etimolojik olarak açıklamaya yönelik ilk girişim, Türk Filolog Ali Ulvi Elöve'ye aittir. [12]. Türk dillerinde geniş yaygınlıkta kullanılan "ton" kelimesinin "ilk", "ilk doğan" olarak yorumlanmasına şüphe yoktur; Kaşgarlı Mahmut'ta bu kelime *tun oγul* "ilk çocuk (erkek)", *tun kız* "ilk çocuk (kız)" olarak kaydedilmiştir[13]. Altayca *tun pala* "ilk doğan"; Hakasça *tun* "ilk doğan"; Tuvaca *dun* "ilk", "ilk doğan"; Kırgızca *tun* "ilk doğan"; Özbekçe *to'ng'ich* "ilk doğan". *Joquq* kelimesi için Elöve fiilin kökünü **joq*-'tan alır ve *-(u)q* eki kullanılarak oluşturulan bir sözcük olduğunu söyler. Ancak **joq*- "yüksel-" anlamının görüşü kanıtlanmış değildir.

Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügatit-Türk* isimli kitabındaki henüz daha açıklığa kavuşturulmamış olan *joq järʼ* "yüksek yer" ifadesi, Elöve'nin dolaylı varsayımına sebep olmuştur. Dolayısıyla Elöve'nin *Tonjuquq* ismi üzerine "ilk asilzade" açıklaması ispatlanmamış sayılabilir.

Bana göre, **joq -/ *juq*- fiilinin eski Uygurca hukuk belgelerinden bilinen "sakla-", "koru-", "değer ver-" anlamlarındaki fiil ile yorumlanması daha uygundur, bkz: *män juqajyn joq qylγai sän* "ben (onu) saklayacağım, sen (onu) kaybedeceksin"[14]. Daha sonra *–uq* eki ile "korunan şey", "hazine", "define" anlamında bir isim yapılmıştır.

Eğer Çince *Yuançjen* ismine bakacak olursak, burada *yuan* ve *çjen* olmak üzere iki kelime vardır; *yuan* "ilk", "ilk doğan (çocuk)"; *çjen* "mücevher, hazine" [15] anlamına gelir. Çince Yuançjen, Türkçe Tonjuquq "ilk doğan mücevher", "ilk doğan hazine" anlamı ile verilir. Ayrıca, (Çin kaynaklarında) bu Türkçe kelimelerin, soyluların onursal isimlerinde sıklıkla ayrı ayrı kullanılmış olması, bu kelimedeki her iki unsura da netlik kazandırmaktadır.

Bu şekilde, F. Hirth'in Aşide Yuançjen'in Tonyukuk ile özdeşliğine dair olan hipotezinin tarihsel açıklaması yanında, aynı zamanda onomastik olarak da bir doğrulama bulduğunu söylemek mümkündür.

---

[7] Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux, Recueillis et commentés par Ed . Chavannes, St.-Pbg., 1903 (sb. Trudov Orhonskoy ekspeditsin.VI), s. 3—4, 14, 24—28, 52—55 (daha fazlası için bkz — Chavannes); J. Bacot, F. W. Thomas, Ch. Toussaint, Document s de Touen-Houan g relatif s à Vhistoir e d u Tibet, Paris, 1940—1946, s. 38—39.)

[8] Chavannes, s. 28, 56.

[9] Liu Mau-tsai, Bd I, S. 201.

[10] F. W. K. Müller, Ein Doppelblatt aus einem manichäischen Humnen - buch (Mährnamag), Berlin, 1913, S. 10, Z. 60.

[11] Chavannes, p. 377; Li u Mau-tsai, Bd II, S. 577; K. Czeglédy, Čoyauquzï, Qara-qum, Kök-öng, — AOH, t. XV, 1962, s. 65.

[12] A. U. Elöve, "Bir Yazı Meselesi Üzerine", *TDAY*, 1958, s.70.

[13] Mahmud al-Kaşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk*, c. III, Ankara, 1941, s 137.

[14] S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti*, M.-L., 1951, s. 202-203, sözlük (s.389) (S. E. Malov, Eski Türk Yazılarının Anıtları).

[15] Nazikçe tavsiyeleri için V. S. Kolokolov'a ve L. N. Menşikov'a teşekkür ediyorum.